

PAPER DETAILS

TITLE: SAH ISMAIL HATÂYÎ DÎVÂNÎ'NIN MEVCUT NESİRLERİNDE KULLANILMAYAN YAZMA
NÜSHALARI

AUTHORS: Muhsin MACİT

PAGES: 9-29

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2580618>

ŞAH İSMAİL (HATÂYİ) DÎVÂNİ'NİN MEVCUT NEŞİRLERİNDE KULLANILMAYAN YAZMA NÜSHALARI*

UNUSED MANUSCRIPTS OF SHAH ISMAIL (HATAYİ) DÎVANI IN PRESENT PUBLICATIONS

Muhsin MACİT**

Öz

Erdebil Tekkesinin şeyhi ve Safevî Devletinin kurucusu Şah İsmail (1487-1524), aynı zamanda Hatâyî mahlasıyla Türkçe şiirler söyleyen bir şairdir. Şiirleri *Deh-nâme*, *Nasihat-nâme* ve *Dîvân-ı Hatâyî* adlı eserlerinde toplanmıştır. Daha hayattayken divanı istinsah edilmiştir. *Dîvân-ı Hatâyî*'nin tespit edilen yirmi beş yazma nüshasının yanı sıra mecmua ve cönklerde yüzlerce Hatâyî mahlaslı şiir vardır. Yurt içinde ve yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan *Hatâyî Dîvânı* nüshaları, mecmua ve cönklerdeki Hatâyî mahlaslı şiirler de ilave edilerek araştırmacılar tarafından Bakü, İstanbul, Napoli, Tebriz ve Tahran'da yayımlanmıştır. Mevcut neşirlerde *Hatâyî Dîvânı*'nın Berlin, Erdebil, İstanbul, Londra, Mezar-ı Şerif, Paris, Tahran, Taşkent, Tebriz ve Vatikan nüshaları kullanılmıştır. *Hatâyî Dîvânı*'nın on bir yazma nüshası mevcut neşirlerde kullanılmamıştır. Bu nüshaların bir kısmı çok önemli müstensih ve müzehhiplerin ürettiği yazmalardır. Bir kısmı da mevcut neşirlerde bulunmayan Hatâyî mahlaslı şiirleri ihtiva ettikleri için önemlidir. Ayrıntılı biçimde tanıtılacak olan bu nüshalar, ihtiva ettikleri farklı şiirler ve ketebe kayıtlarındaki veriler açısından Şah İsmail'in şairliğine dair mevcut bilgileri gözden geçirmeyi gerektirecek düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Edebil Tekkesi, Şah İsmail, *Hatayi Divanı*

Abstract

Shah Ismail (1487-1524), the Erdebil Dervish Monastery's Shaykh and the founder of Safavid Dynasty, is a poet who also writes Turkish poems under the pseudonym Hatayi. His poems were collected in his works named *Deh-name*, *Nasihat-name* and *Divan-ı Hatayi*. When he was alive, his divan was copied by many. In addition to the twenty-five manuscripts of *Divan-ı Hatayi*, there are hundreds of Hatayi poems in magazines and poetry books. By adding the poems under the pseudonym Hatayi, the copies of *Hatayi Divanı* in magazines and poetry books, found in the literature libraries in Turkey and abroad, were also published by researchers in Baku, Istanbul, Napoli, Tabriz and Tehran. In the present publications, Berlin, Erdebil, Istanbul, London, Mezar-i Sharif, Paris, Tehran, Tashkent, Tabriz and Vatican copies of *Hatayi Divanı*'s were used. The eleven manuscripts of *Hatayi Divanı* were not used in the present publications. Some of these examples are very important manuscripts produced by journalists and illuminators. Some of them are important because they contain the poems of pseudonym Hatayi, which were not found in the existing poems. This copy, which will be introduced in detail, is a level that will need to pass on the existing information about the poetry of Shah Ismail in terms of the different poems which they contain and the accounts in the bookkeeping records.

Keywords: Safavid, Edebil Tekkesi, Shah Ismail, *Divan of Hatayi*

* Makalenin Geliş Tarihi: 08.07.2017, Kabul Tarihi: 01.08.2017.

** Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhsinm@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7379-8293

1. Giriş

Şah İsmail divan sahibi hükümdar şairlerdendir. Hayattayken divan tertip edip etmediğini bilemiyoruz. Fakat çocukluğunda Lahican'da istinsah ettiği Kuran'ı, daha sonra Necef'te yeniden imar edilen Hz. Ali Türbesine hediye ettiğine dair rivayet (Gündüz 2010: 91) doğruysa kendi el yazısı konusunda özgüvene sahip olduğu söylenebilir. Şah İsmail'in hat sanatına ilgisine dair başka söylentiler de vardır. Şöyle ki Reşidüddin Vatvat (ö. 573/1177) tarafından yazılan *Matlûbü Külli Tâlib Min Kelâmi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebi Tâlib* adlı eserin Münih Bayerische Staatsbibliothek Cod. Pers. 431'de bulunan eksik yazma nüshasının sonuna ilave edilen bir buçuk sayfalık Fransızca bilgi notunun sonunda; "bu elyazması, hicrî 920 tarihinde Şah İsmail tarafından yazılmış ve imzalanmıştır. Eşsiz ve paha biçilmez bir nüshadır" cümlesi yer almaktadır. Öte yandan İsmail Hikmet Ertaylan, Murtazakulu Han Zafer'in Türkçe şiirlerini içeren eserinde, Safeviler devri sanat hayatından bahsederken Şah İsmail'in Şah Mahmud'dan ve Hacı Mehmed Tebrizî'den hat dersleri aldığını, sülüs ve nestalik hatla istinsah ettiği *Kelimat-ı Murtazaviyye* adlı eserin Münih'te Bavyera Devlet Kütüphanesi Müzesinde bulunduğunu ifade etmektedir. Hatta İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde de Şah İsmail'in el yazısıyla bazı murakkaların bulunduğunu belirtmektedir (1965: 9). Oysa 920/1514 senesinde istinsah edilen Münih'teki eksik yazmanın ketebe kaydında müstensih adı yoktur. Dua cümlesinin üstünde bulunması gereken müstensih adı, muhtemelen çerçevede kullanılan renge uygun mürekkeple boyanmıştır. Ketebe kaydından sonraki sayfanın ortasında, sonradan ilave edildiği çok net biçimde belli olan rikayla yazılmış "Harrarehu el-Abdullah İsmâ'îl bin Haydar el-Hüseynî-920" cümlesi ile yazmaya eklenen bir buçuk sayfalık Fransızca metindeki bilgiler teyide muhtaçtır. İsmail Hikmet Ertaylan'ın atıflarına istinaden inceleme gereği duyduğum, kısa adıyla *Matlûbü Külli Tâlib* diye bilinen eser çok okunmuş, Türkçe tercüme yapılmıştır (Ceyhan, 2006: 95-364). Bu eserin Safevi muhitlerinde ilgi görmesi doğaldır. Fakat Şah İsmail'in bu eseri istinsah ettiğine dair, elimizde şimdilik ikna edici bir kanıt bulunmamaktadır. Münih'teki eser, son derece sanatkârane yazılmış eksik bir yazmanın parçasıdır. İddia edildiği gibi mevcut metindeki yazı gerçekten Şah İsmail'inse hattının mükemmel olduğu söylenebilir.

Şah İsmail'in el yazısıyla ilgili kesin bir veriye sahip olmasak bile yukarıdaki bilgilerden hat sanatına ilgisine dair bir kanaatin dolaşımında olduğu anlaşılmaktadır. Maalesef kendi şiirlerini istinsah ettiğine dair herhangi bir kayıt, müellif hattı bir *Dîvân-ı Hatâyî* veya *Deh-nâme* nüshası da şimdiye dek tespit edilememiştir. *Dîvân-ı Hatâyî*'nin Şah İsmail hayattayken istinsah edildiği tahmin edilen üç nüshası vardır. Lakin bu nüshaların hiçbirinin müellif hattı olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Çünkü üçü de başından ve sonundan yaprakları düşmüş, eksik nüshalardır. Ayrıca *Hatâyî Dîvânı*'nın müellif hattıyla karşılaştırıldığına dair ipuçları içeren bir nüshası da mevcut değildir.

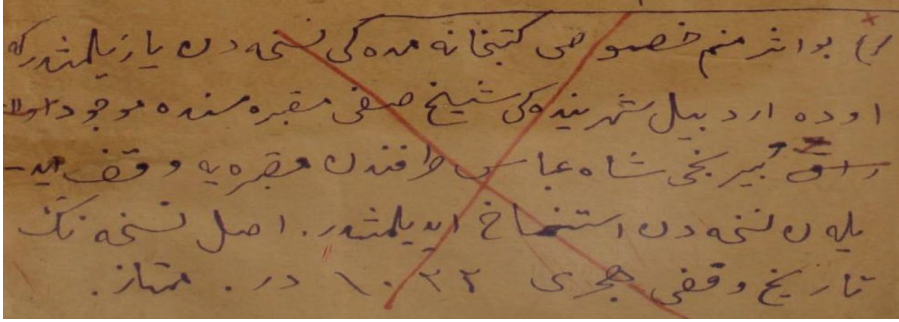
2. *Hatâyî Dîvânı*'nın Yazma Nüshaları

Şimdiye kadar *Hatâyî Dîvânı*'nın bir kısmı eksik olmakla birlikte 25 nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan Sultan el-Kurrai Kitaplığı, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 5160/3 [MF 4130-15], Tahran Milli Müze Kütüphanesi 3705 [MF 25], Erdebil Darü'l-İrşad Kütüphanesi ve M. Fuat Köprülü Kitaplığında bulunan nüshaların dışındaki yirmisinin dijital kopyalarını veya fotokopilerini temin ettim. Şah Abbas'ın Erdebil Tekkesine vakfettiği ve oradan her nasılsa Tahran Milli Müze Kütüphanesine intikal ettiği anlaşılan nüshanın başından ve sonundan beşer, ortasından yedi olmak üzere toplam 17 varlığını temin edebildim. Elde edemediğim nüshalarla ilgili olarak daha önce yapılan neşirlerde, kataloglarda ve makalelerde verilen bilgileri, mevcut nüshalardaki verilerle birlikte değerlendirdim. *Hatâyî Dîvânı*'nın mevcut yazma nüshaları ihtiva ettikleri şiir sayılarına göre şöyle sırlanabilir.

B	Berlin Kütüphanesi Doğu Elyazmaları 259	33
TH	Kütübhan-e-i Meclis-i Şura-yı Millî 4077	36
AE	Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri 131	44
MS	British Library MS, Or.11388	53
OE	İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 226/2	85
K	Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 40 [MF 54810]	145
W	Arthur M. Sackler Gallery DC. SI986.60	150
MŞ	Mezar-ı Şerif Bahter Müzesi/ Bakü Elyazmaları Enstitüsü, F. 234	174
V	Biblioteca Vatikan 221	176
TN	Kütübhan-e-i Meclis-i Şura-yı Millî 4096	219
T	British Library 3380	232
PS	Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 995/64	233+1 Farsça gazel
T1	Taşkent İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü 1340/1032	246
TZ	Tebriz Milli Kütüphanesi 1251	250
P	Bibliothèque Nationale, Supplement Turc 1307/83	260
T	Taşkent İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü 1339/1412	257+6
G	Gülpaygânî Kütüphanesi 5/141	318+1 Farsça tahmis
GS	Gülistan Sarayı Kütüphanesi 2194	347 +2 Farsça gazel
M	Mescid-i Azam Kütüphanesi 2009	351+2 Farsça gazel
ŞR	İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları 51	359+1 Farsça tahmis

3. *Hatâyî Dîvânı*'nın Neşirleri ve Bu Neşirlerde Kullanılan Yazma Nüshalar

Şah İsmail'in şairliği edebiyat tarihçilerinin gündemine *Deh-nâme* ile girmiştir. Azerbaycanlı bilim adamlarından Selman Mümtaz, *Maarif ve Medeniyet* dergisinde, "Azerbaycan Şairleri" üst başlığıyla neşrettiği yazı dizisinde, Şah İsmail hakkında klasik biyografi kitaplarında verilen bilgileri derleyip şairliğine dair değerlendirmeler yaptıktan sonra şahsi kütüphanesinde bulunan *Deh-nâme* metnini neşretmiştir (Selman Mümtaz 1923)³. Onun sayesinde 1926 yılından itibaren Şah İsmail'in şiirleri Azerbaycan'da ders kitaplarına girmeye başlamıştır. Selman Mümtaz'ın *Hatâyî*'nin şiirine ilgisi artarak devam etmiş, Erdebil ve Londra nüshalarını karşılaştırmak suretiyle *Hatâyî Dîvânı*'nı hazırlamıştır. Selman Mümtaz'ın temize çekip neşretmeye muvaffak olamadığı bu müsvedde, Bakü Elyazmaları Enstitüsü Nu.3999'dadır.

Resim 1: Selman Mümtaz'ın hazırladığı *Hatâyî Dîvânı*'nından

Selman Mümtaz'ın çalışması yayımlanmadığı hâlde mevcut *Hatâyî Divanı* neşirlerinde, bu eserle ilgili 1930, 1933, 1937 gibi neşir tarihleri verilmek suretiyle yayımlandığına dair bir izlenim oluşturmaktadır. Hâlbuki böyle bir neşir olsa Şah İsmail Hatâyî (Bakü 1961) adlı monografisini, *Hatâyî Dîvânı* (Bakü 1966) ve *Deh-nâme* (Bakü 1973) neşirleriyle taçlandıran Memmedov, bu ayrıntıyı göz ardı etmezdi. Oysa bu mevzuyla dair Memmedov'un verdiği bilgiler şöyledir: "Selman Mümtaz tarafından ilk defa olarak Britanya Müzesi nüshası ile Erdebil nüshası esasında tertip edilen *Hatâyî Divânı*'nın mahiyet itibarı ile mukayeseli metni hazırlanmıştır. Eski Arap elifbası ile uzunsov ağ kâğıtlarda tertip edilmiş bu divanın çıkışında [sonunda] her iki divanın nüsha farklarından bahs edilmiştir. Tertip edilmiş bu divan 186 gazel, 167 beyitten ibaret Nasihatnâme, 1 müseddes, 9 rubai ve 1 kasideden ibarettir. *Hatâyî Divânı*'nın bu mukayeseli metni 1933 yılında SSRİ EA Zakafkasya filialının Azerbaycan şubesinin elyazmaları şubesine dâhil edilmiştir" (Memmedov, 1966: 36).

3 Selman Mümtaz'ın bu yazı dizisiyle ilgili olarak bazı neşirlerde ve makalelerde verilen eksik ve karmaşık künye bilgileri Maarif ve Medeniyet dergisinin ilgili sayılarının dijital kopyalarını temin eden kıymetli hocam Prof. Dr. Yavuz Akpınar sayesinde tashih edilmiştir.

Selman Mümtaz'ın ardından Hamid Araslı *Hatâyî Divânî*'nden seçmeler yapmıştır (1946). Türkiye'de Sadeddin Nüzhet Ergun İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri 131'de kayıtlı bulunan yazma ile İstanbul kütüphanelerindeki mecmualara dayanarak *Hatâyî Divânî*'ni neşretmiştir (1946). 1959 yılında Turhan Gencei, Paris Bibliotheque Nationale, Supplement Turc 1307/83'te kayıtlı yazmayı esas almak üzere Avrupa kütüphanelerinde bulunan Paris Bibliotheque Nationale, Supplement Turc 995/64, British Library 3380 ve Biblioteca Vatikan 221 nüshalarını karşılaştırmak suretiyle *Hatâyî Divânî*'ni Arap harfleriyle yayımlamıştır (Gandjei, 1959). Ardından Azizağa Memmedov, *Hatâyî Divânî*'nin Taşkent İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü 1339/1412'de kayıtlı yazmasını esas alarak Paris Bibliotheque Nationale, Supplement Turc, 1307/83, Paris Bibliotheque Nationale, Supplement Turc, 995/64, British Library 3380 ve Biblioteca Vatikan 221, Erdebil Darü'l-İrşad Kütüphanesi ve Mezar-ı Şerif Bahter Müzesi'nde bulunan nüshaları karşılaştırmış, Sadeddin Nüzhet neşrindeki şiirleri de ilave ederek *Hatâyî Divânî*'nin karşılaştırmalı metnini önce Arap harfleriyle (Bakü 1966), daha sonra aynı çalışmayı Kiril harfleriyle neşretmiştir (Bakü 1975). İrene Melikof'un, 1975'te Konya'da düzenlenen bilimsel bir toplantıda *Divân-ı Hatâyî*'nin Tebriz Sultan el-Kurrai nüshasını tanıttığı bildirisindeki "Hatâyî'nin divânının eleştirili bir nüshasını hazırlamaktayım" (Melikof, 1976: 315-318) sözleri ise ne yazık ki bir temenni olarak kalmıştır. Azerbaycanlı bilginlerden Eliyar Seferli ile Halil Yusufov'un Azizağa Memmedov neşrine dayalı olarak hazırladıkları Şah İsmail Hatâyî-Geçme Namerd Köprüsünden (1988; 2005) adlı eserde şairin bilinen bütün şiirleri sıralanmıştır. 1991 yılında Türkiye'de Nejat Birdoğan, Azizağa Memmedov neşirleri (1966; 1975) ile Turhan Gencei ve Sadeddin Nüzhet Ergun neşirlerindeki şiirleri derleyerek Adil Ali Atalay'da bulunan üç cönkte bulunan Hatâyî mahlaslı şiirleri ilave etmek suretiyle eserin popüler neşrini gerçekleştirmiştir. İbrahim Arslanoğlu da Taşkent nüshası ile diğer nüshalardaki farklılıkları ve cönklerdeki Hatâyî mahlaslı şiirleri dikkate alarak hazırladığı *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*, adlı eserinde Hatâyîlerden bahsetme gereğini duymuştur (1992). Bu neşirden on yıl sonra İran'da Mir Salih Hüseyinî, *Divân-ı Şah İsmail Safevî* adlı eserinde Sultan el-Kurrai Kitaplığında bulunan nüshayı ilk defa kullanan araştırmacı sıfatıyla Hatâyî'nin Türkçe ve Farsça şiirlerini neşretmiştir (1380/2002). Aynı yıl Mirza Resul İsmailzâde de mevcut neşirlere ilave olarak Tebriz Milli Kütüphanesi 1251 ve Tahrân Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 5160/3 [MF 4130-15] numarada kayıtlı nüshayı da kullanarak Hatâyî'ye atfedilen bütün şiirleri, *Şah İsmail Safevî Külliyyatı* adı altında toplamıştır (1380/2002). Bu neşirlerden dört sene sonra Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef, mevcut neşirlerin yanı sıra Kum Mescid-i Azam Kütüphanesi 2009'da kayıtlı yazmayı kullanarak *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*'ni neşretmişlerdir (2006). Son olarak *Şah Hüseyin Şahin*, Londra nüshasına esas almak üzere diğer neşirlerdeki şiirleri de toplayarak *Hatâyî Divânî ve Diğer Hatâyî Şiirleri* adlı çalışmasını yayımlamıştır (2011).

Bugüne kadar yapılan *Hatâyî Dîvânı* neşirlerinde eserin bütün yazma nüshaları kullanılmadığı gibi metin tenkidıyla ilgili bir yöntem belirlenmemiştir. Eksikliklerine rağmen Turhan Gencei ve Azizağa Memmedov neşirleri, bugüne kadar yapılanlar içerisinde metin tenkidi yöntemlerine en uygun olanlarıdır. Daha sonra yapılan Mir Salih Hüseyinî ve Resul İsmailzade neşirlerinde ise hangi şiirin hangi nüshadan alıntılındığı belirtilmemiş, sadece düzeltme amacıyla bazı yerlerde nüsha farkları verilmiştir. Ekber N. Necef-Babek Cavanşir neşri ise yazarlarının iyi niyetine, bilimsellik iddialarına karşın derleme niteliğindedir. Mevcut neşirlerdeki eksikliklerin yanı sıra daha önce bilinmeyen bazı nüshaların tespit edilmesiyle birlikte *Hatâyî Dîvânı*'nın bilimsel yöntemlere uygun biçimde tenkitli metninin hazırlanması zorunlu hâle gelmiştir.

4. *Hatâyî Dîvânı*'nın Mevcut Neşirlerde Kullanılmayan Nüshaları

Hatâyî Dîvânı'nın mevcut neşirlerde değerlendirilmeyen on bir nüshası bilinmektedir. Bu nüshalardan Turhan Gencei ve Azizağa Memmedov'un haberdar olmaması doğaldır. Fakat onlardan sonra neşredenlerin aşağıdaki nüshaların, en azından ilk ikisinden haberdar olmaları gerekirdi. Diğerleri de özellikle İran'daki kütüphanelerden rahatlıkla yararlandıkları anlaşılan araştırmacıların dikkatini çekmiş olmalıydı. Bu durum, Türk kültür ve sanat hayatıyla ilgili araştırmaların yerelliğiyle ilgili olduğu kadar kütüphane kataloglarının da sistemsizliğinden kaynaklanmış olabilir. Her ne olursa olsun aşağıda tanıtılan yazmalar, bundan sonra yapılacak *Hatâyî Dîvânı* neşirlerinde göz ardı edilmemelidir.

4.1. Arthur M. Sackler Gallery DC. SI986.60. (W)

Şah İsmail hayatı boyunca üretildiği tahmin edilen bu minyatürlü nüshayı ilk defa Thackston tanıtmıştır (1988: 37-63). Kitap sanatının bütün incelikleri kullanılarak hazırlanan nüsha dağılmış, sayfalar divan tertibindeki geleneksel sıralama dikkate alınmadan bir araya getirilmiştir. Mevcut hâliyle 49 varaktan ibarettir. Her sayfa 12 satırlı, çift sütun üzerine cetveli olarak hazırlanan nüsha mükemmel bir nestalık hatla yazılmıştır. Şiirlerin unvan kısımları çerçeve içinde ve tezhiplidir.

İlk ve son sayfaları kopuk olduğu için müstensihî, müzehhibî ve istinsah tarihi belli değildir. Divan tertibine ve mevcut metinlerdeki bağlama uygun biçimde sıralayarak düzenlediğim metne göre nüsha, Taşkent nüshalarında gazellerin başında yer alan;

Hüs-n-i ruh-sâruñ kim oldı cân u dil hayrân aña
Va 'de-i devr-i kâmerîni dapşurur devrân aña

matlalı şiirin üçüncü beytiyle başlamaktadır:

Âteş-i 'ışkuñda ey hûn-h'âre gözlü dil-berüm
Öyle yanmışdur bu bağrum yoñ durur dermân aña

Bu şiirle birlikte nüshada (ل) harfiyle biten 11 gazel, (ب) harfiyle biten 2 gazel, (ت) harfiyle biten 3 gazel, (ج) harfiyle biten 48 gazel, (ز) harfiyle biten 6 gazel, (ك) harfiyle biten 6 gazel, (ا) harfiyle biten 6 gazel, (ن) harfiyle biten 14 gazel, (ه) harfiyle biten 18 gazel, (و) harfiyle biten 3 gazel, (س) harfiyle biten 31 gazel, 1 kaside ve 1 musammat olmak üzere toplam 150 şiir bulunmaktadır. Gazellerin ardından nüsha, “Yaradan be-ğudret gök ilen yeri” dizesiyle başlayan müseddesin XI. bendinin mükerrer mısralarıyla devam etmektedir. Bu şiiri “Şefî‘ü’l-müznibîn Hâkdan Muḥammed Muştafâ geldi” dizesiyle başlayan naat ve “Deryâ-yı Necef gevherine kân ‘Alîdür” dizesiyle başlayan Hz. Ali methiyesi takip etmektedir.

Bu nüshada üç minyatür vardır. İlk minyatürün üzerinde;

‘İşkuñ ey dil-ber gönül tahtında şâh olmuş durur
Şüretün cân mülkine hürşîd ü mâh olmuş durur
matlalı gazelin beşinci beyti yazılıdır:

Hüsnüñi her kim ki gördi vâlih ü hayrân olup
İşi anuñ dünyede feryâd ü âh olmuş durur

İkinci minyatürde;

Cihânda görmedüm zîbâ senüñ tek
Bu ‘âlem içre hüsn-ârâ senüñ tek
matlalı gazelin matla beyti ile aşağıdaki beyitler yazılıdır.

Olamaz doğrusı cân bâğı içre
Kadi çün serv-i hoş-bâlâ senüñ tek
Çü hûblar çoğ durur insân içinde
Hiç olmaz ey perî ra ‘nâ senüñ tek

Üçüncü minyatürde ise aşağıdaki beyitler yer almaktadır:

Tâ meni ayırdı devrân sevgü yârumdan menüm
İncidi gökde melâyk âh u zârumdan menüm
Ey perî-peyker seni andan berü kim görmişem
Hüsnüñ ayırdı karar u ihtiyârumdan menüm
Hasretem Ya ‘kûb tek Yûsuf yüzine ey şabâ
Taḥrînuñ çün bir haber algil nigârumdan menüm

Bu nüsha yazısı, tezhibi, minyatürleri ve şiirlerin unvan kısımlarındaki dua cümleleriyle Şah İsmail’in onayını alma gereği duyan bir sanatkâr veya sanatkâr grubunun ürünü olmalıdır. Şiirlerin unvan kısımlarındaki dua cümleleri hayatta ve iktidardaki hükümdarlar için kullanılan kalıplardandır. Şiirlerin başındaki dua

cümlelerine ilave olarak minyatürlü sayfadaki şu ifadeler de bu nüshanın Şah İsmail'in sağlığında üretildiği hususunda herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır: “*Fîma’s-salṭana es-sultānū’l-a’zam el-ḥākānū’l-a’delū’l-ekrem mevālī-i mülūki’l-‘Arab ve’l-‘Acem müşeyyidū kavidi’l-‘adl ve’l-ihsān bāsitu bisāti’l-emn ve’l-emān Ebu’l-Muẓaffer Şāh İsmā’il Bahādır Hān*”. [Saltanat sahibi, en büyük sultan, en cömert ve en adaletli hakan, Arap ve Acem padişahlarının efendisi, adalet ve ihsan kanunlarını / ölçütlerini sağlamlaştıran, emniyet ve yardım yaygısını yayan Ebulmuzafer Şah İsmail Bahadır Han].

4.2. British Library MS, Or.11388 (MS)

Bu nüshayı ilk defa Lionel David Barnett (1871-1960) tanıtmıştır (1933: 13). Nüşadaki minyatürlerle ilgili ayrıntılı katalog bilgilerine Norah M. Titley, *Miniatures From Turkish Manuscripts* adlı eserinde yer vermiştir (1981: 46). Eksik bir nüsha olmakla birlikte Şah İsmail hayatı boyunca üretildiği tahmin edilmektedir. Temin edemediğim bu nüshada Turhan Genceî'nin verdiği bilgilere göre; 6 minyatür, başından veya sonundan eksik 16, tam 37 olmak üzere toplam 53 şiir vardır. Şiirlerin unvan kısımları çerçeve içinde ve tezhiplidir. Unvan kısımlarındaki dua cümleleri hayatta olan hükümdarlar için kullanılan kalıplardır (Gandjei, 1986: 159-164).

4.3. Kütübhane-i Meclis-i Şura-yı Millî 4077 (TH)

Bu nüsha 11 varaktan ibaret, eksik bir yazmadır. Koyu kahverengi meşin kapak üzerine açık vişne renkli, ortası çiçek desenli, gömme şemseli, salbekli, köşe bentli, ve çiçek motifli bordürüyle sanatlı bir cilt içindedir. Cilt ön kapağının içinde çiçek resmi, ilk sayfasında elinde kuş tutan bir kız minyatürü vardır. Her sayfa 12 satırlı, çift sütun üzerine cetveli olarak hazırlanan nüsha nestalik hatla yazılmıştır. Şiirlerin unvan kısımları çerçeve içinde ve tezhiplidir (Köksal, 2012: 44). Bu kısımlardaki dua cümleleri hayatta olan bir hükümdar için kullanılan kalıplardır.

Aradaki kopukluklar, baş ve son kısmının eksik olmasından ötürü yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. 16. yüzyılda, büyük ihtimalle Şah İsmail hayatı boyunca istinsah edilmiştir. Derkenarlarında *Deh-nâme*'nin farklı bölümlerinden 130 beyit yer almaktadır. Bu beyitler, özellikle seçilmiş değildir. Nüsha dağıldığı için, mevcut varaklar rastgele sıralanmıştır. *Deh-nâme*'nin mevcut beyitlerinin sırası izlenerek mevcut sayfaları sıralayıp ihtiva ettiği şiirleri tespit ettim. Büyük bir bölümü eksik olan bu nüsha, 36 Türkçe ve 1 Farsça şiir (mesnevi) içermektedir. Yazmanın sonundaki Farsça mesnevîde “Câmî” mahlası dikkati çekmektedir. Bu yaprak başka bir yazmadan karışmış olabilir.

T ve P nüshaları gibi bu nüsha da;

Ey ki yoḥdan bu cihānı var iden perverdigār
Yiri ḳāyim gökleri devvār iden perverdigār

matlalı tevhitte başlamaktadır. Fakat bu şiirin ilk 7 beyti bulunmamakta, 8. beyitten itibaren şiirin devamı yer almaktadır. T nüshasında olduğu gibi *Deh-nâme*'nin ilk 7. beytinin ardından gelen "Tevhid" başlıklı bölümle metin derkenarda devam etmektedir.

Gazellerin arasında, "itmegil" redifli gazel ile "-um direm" redifli gazelin arasında, 11. sırada diğer nüshaların hiçbirinde bulunmayan aşağıdaki matla yer almaktadır.

Derd-mend oldum nigārā derdüme bir çāre kıl
Cevr-i hicrūnlen meni ğamdan yeter āvāre kıl

4.4. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları 51 (ŞR)

Bu nüsha 107 varaktan oluşmaktadır. Varaklarda çift sütuna nestalik hatla yazılmış 12 satır vardır. 1038/1628 yılında istinsah edilen nüshanın müstensihisi belli değildir. Tezhipleri, yaldızlı cetvelleri nüshanın özenle düzenlendiği izlenimi vermektedir. Fakat metnin içeriğine bakıldığında görsellik konusunda gösterilen itinanın, beyitlerin sıralanışında ve bazı kelimelerin yazımında esirgendiği görülmektedir. Ayrıca zamanla oluşan lekeler, bazı kelimeleri ve hatta mısraları okunamaz hâle getirmiştir.

Bu nüsha;

Eylerem bünyād evvel ben de ez-nām-ı Hūdā
Ol yaratdı sırr-ı merdānı 'Alīyyü'l-Murtaẓā

beytiyle başlamaktadır. Ardından 311. sırada tam metni verilen gazelin matla beyti yazılmıştır.

Ey bende ger cihānda penāhuñ ilāh ola
Kemter kuluñ maķāmı senüñ pādişāh ola

Bu beytin ardından da "Hüsünün beyānı süre-i Yāsīn ü Hel etā" mısraıyla başlayan ayrı bir gazele yer verilmiştir.

Bu nüshada 359 Türkçe şiir (gazel, kaside, mesnevi, musammat) , 9 tuyug, 1 Farsça tahmis vardır. Şiir sayısı bakımından *Hatâyi Dîvânı*'nın en hacimli nüshasıdır. Bu nüshanın 14. varasını takip eden yaprağın koptuğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki ŞR nüshasında (14a);

'İşkuñ ey dil-ber gönül tahtında şāh olmuş durur
Şüretün cān mülkine hūrşīd ü māh olmuş durur

gazelin son üç beyti eksiktir. Sonraki sayfa ise (14b);

Ey gönül vaqt-i bahār ötdi hāzān olmuş durur
Su kenārında şanem serv-i revān olmuş durur

matlalı gazelin üçüncü beytiyle başlamaktadır.

Şerh idenden berlû şekker leblerûn evşâfını
Murğ-ı cānum tûfî-i şîrîn-zebân olmış durur

Bu durum mevcut hâliyle numaralandırılan nüshanın 14. varağı takip eden yaprağının koptuğunu göstermektedir. Bunu, ŞR nüshasıyla benzer özellikler taşıyan G nüshasında bu iki şiir arasında bulunan gazellerin ŞR nüshasında bulunmaması da teyit etmektedir.

Bu nüshada bulunan iki gazel, *Deh-nâme*'de de vardır.

Meyl eyledi yâr hâmdulî'llâh
Dil tapdı karar hâmdulî'llâh (81b)

Ey sevgü nigâr sen kal imdi
Ey fitnelü yâr sen kal imdi (98b)

Bu nüshanın diğer yazmalarda ve dolayısıyla neşirlerde de yer almayan 50 gazel ihtiva ettiği iddiasıyla bir makale neşretmiştim (Macit 2016a: 115-153). Makale yayımlandıktan sonra elde ettiğim Kum nüshalarında (GS, M) bu şiirlerin 33 tanesinin bulunduğunu tespit ettim. Aşağıda matla beyti verilen gazelin de hem M (73a) hem de V (7a) nüshasında bulunduğunun farkına vardım:

Görmüşem envâr-ı Hakk ol rûy-ı zîbâsında men
Bulmuşam sırr-ı İlâhî 'ışk u sevdâsında men (64a)

Dolayısıyla bu nüshada bulunup da diğer yazmalarda yer almayan şiir sayısı 15'tir. Bu nüshanın bir başka özelliği ise Heratlı Fahrî'nin 1552-1555 tarihleri arasında yazdığı tahmin edilen *Ravzatü's-Selâtin* adlı eserinde Şah İsmail'in Türkçe şiirlerinden örnek olmak üzere alıntılıdığı beyti ihtiva eden gazele yer vermesidir (Fahrî 1345: 68):

Ey cemâlûn âyeti 'unvân-ı dîvân-ı kadîm
Kaşlaruñ tuğrası bismi'llâhi rahmâni'r-rahîm (ŞR 54a)

Kum nüshalarında (G 37a, M 52b) ve Gülistan Sarayı nüshasında (GS 49b) bulunan bu beyti ihtiva eden gazel, *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*'nın güvenilir nüshalarında mevcuttur (İpekten 1974: 193).

4.5. Gülpaygânî Kütüphanesi 5/141 (G)

Bu nüsha 67 varaktan oluşmaktadır. Varaklara cetvel çekilmiş, her birinde 16 beyte yer verilmiştir. Siyah mukavva ciltlidir. Nüshanın başında boş bırakılan varaklara Şah İsmail ve Şah Abbas'ın resimleri çizilmiştir. Resimler ve nüshanın diğer özelliklerinden 19. yüzyılda üretildiği söylenebilir.

Nüsha;

Dil-berâ ol ay yüzün hürşîd-i tâbândur maña
Bâğçañ içinde ahan su âb-ı hayvândur maña

beytiyle başlamaktadır. Nüshadaki şiirlerin tamamı gazel, kaside ayrımı yapılmadan elifba sırasına göre dizilmiştir. İhtiva ettiği Türkçe 323 gazel/kaside, 11 tuyug ve 1 Farsça tahmisle *Hatâyî Dîvânı*'nın hacimli nüshaları arasında yer almaktadır. Ketebe ve ferağ kaydı yoktur.

Bu nüshanın 15a-15b sayfalarında şiirler karışmıştır. Müstensih 15a'da 72. gazelin aşağıdaki ilk üç beytini yazdıktan sonra;

Tâ ki derdünden olupdur yüregüm şad-pâreler
Tîğ-ı 'ışkuñ yüregümni şad-hezârân pâreler

Ay yüzünden ayru gördüm dîde-i bî-h'âbumı
Gökyüzinde uymaz oldu her gice seyyâreler

Zâhidâ sen fâriğ ol âhumdan ikrâh eyleme
Kim menüm bağrumda çoğdur gamzelerden yâreler

69. gazelin son iki beytini tekrar yazmıştır:

Haste-hâl oldum firâk u derd-i hicrinden anuñ
Lebleri derde tabîb ü gözleri bîmâra var

Ey Hatâyî çün sana Hâk fazlıdur gam-h'âr olan
Gam yime derd ü belâdan dur yûri gam-h'âra var

Bu beyitlerin ardından [15b'de] başka bir gazelin ilk iki beytini yazmış;

Görelî ol meh yüzün başuma yüz sevdâ düşer
Ruğlaruñ mânendi ancağ bir gül-i hamrâ düşer

Ey gönül 'aql ehli iseñ sevme hûblar yüzini
Hûbların derdine ancağ bu dil-i şeydâ düşer

Bunu müteakiben yukarıdaki gazelin son iki beytiyle devam etmiştir:

Yaralı bağrum kanın tökdi gözümde dem-be-dem
Gör neler kıldı maña şol nergis-i hûn-h'âreler

Çılmaya miskîn Hatâyî gönli zülfünden n'ola
İşi seyr olur anuñ her hânda var seyyâreler

Bu nüshada bulunan “mest” redifli gazel (v 5b), daha sonra “ımuз” (v 28b) redifiyle ve bir beyit eksilti olarak yinelenmiştir. Yinelenen bu gazelden sonraki şiirler ŞR nüshasındaki benzer bir şekilde sıralanmıştır. G nüshasında 137. gazelden 194. gazele kadar şiirlerin sıralanışı, ŞR nüshasıyla hemen hemen aynıdır. Lakin 38b’den sonra çoğunluğu “م” harfiyle, bir kısmı da “ن” harfiyle biten yaklaşık kırk beş gazeli içeren sayfalar muhtemelen kopmuştur. Şöyle ki 38b’de sayfanın sonunda aşağıdaki gazelin matla beyti yer almaktadır:

Dil saña hayrân olupdur tâ cemâlün görmişem
Tâ göz açup ol ruh-ı ferhunde-fâlün görmişem

Sayfa sonunda rekabe/reddade kaydıyla “Rüz u şeb” sözcükleriyle başlayan sonraki beyte işaret edildiği hâlde 39a, ŞR nüshasından (68b) başka nüshalarda bulunmayan;

Neler çeker bu cânım yâr elinden
Ol iki gözleri hûn-h’âr elinden
matlalı gazelin üçüncü beytiyle başlamaktadır:

Karınca çekebilmez fil yükünü
Nice âh itmesün ol bâr elinden

Yukarıda sıralanan veriler, ŞR nüshasıyla çok benzeşen G nüshasında “م” ve “ن” harfiyle biten gazellerin bir kısmının, ŞR nüshasında bulunduğu hâlde G nüshasında bulunmayan gazellerin bulunduğu sayfaların, yani iki eksik gazel arasındaki kısmın koptuğunu göstermektedir.

Yine bu nüshada;

Ey gül yavaşlı leblerüne cân disem yiri
Zülfüne küfr ü yüzüne imân disem yiri

matlalı gazel hem “disem olur” (v 26a) redifiyle hem de diğer nüshalarda olduğu gibi “disem yeri” (v 58b) redifiyle yer almaktadır. Redifle birlikte beyitlerin sırası ve birkaç kelime değişmiştir.

ŞR nüshasında olduğu gibi bu yazmada da *Deh-nâme*’den gazeller vardır:

Ey nâz mekânı serv-i ra’nâ
Ey dîde makâmı hüsn-i zîbâ (G 4b)

Meyl eyledi yâr hamduli’llâh
Dil tapdı karar hamduli’llâh (ŞR 81b; G 46b)

Ey sevgü nigâr sen kal imdi
Ey fitnelü yâr sen kal imdi (ŞR 98b; G 50a)

Mükerrer şiirleri ve *Deh-nâme*'den alıntılanan gazelleri saymazsak G nüshasındaki şiir sayısı 318'dir.

G nüshasının ŞR ile benzeşen yönlerinden biri de diğer nüshaların hiçbirinde bulunmayan bir tuyuga yer verilmiş olmasıdır. Her iki nüshada da tuyugların son sırasında yer alan aşağıdaki şiir diğer nüshalarda yoktur.

Kadīm olsun bu dergāhuḡ İlāhī
İçinde kāyim olsun pādīşāhī
Gelüp bu dergāha yüz sürenüḡ
Gider göñül pası kalmaz günāhī (ŞR 107a; G 66b)

Şah İsmail'e ait olduğundan kuşku duymadığımız tuyuglarda "Hatâyî" mahlası kullanıldığı hâlde bu şiirin mahlassız olması Şah İsmail'e aidiyeti konusunda da şüphe uyandırmaktadır.

4.6. Tahran Milli Müze Kütüphanesi 3705 [Mikrofilm nu: 25] (TM)

Şah Abbas döneminde (1587-1629), 1022/1613 Erdebil Tekkesi Kütüphanesi'ne vakfedilen ve daha sonra İran Milli Müzesine nakledilen bu nüshanın başından ve sonundan beşer, ortasından yedi olmak üzere toplam 17 varağını temin edebildik. Temin ettiğimiz varaklara ve katalog bilgilerine göre; bu nüshanın tamamı 73 varaktan ibarettir. Nüsha PS, L ve TN nüshaları gibi;

Eyledüm bünyād evvel ben de ez-nām-ı Hudā
Ol yaratmış sırr-ı merdānı 'Alīyyü'l-Murtażā

matlalı gazelle başlamıştır. PS nüshası gibi sonunda *Nasihāt-nâme*'ye yer verilmiştir. Nüsha *Nasihāt-nâme*'nin PS nüshasında olduğu gibi mesnevinin son beytiyle tamamlanmaktadır.

Ḥatâyî derd-mendüm bir kemīne
Anuḡcün hū diyün şāhuḡ demine

Mevcut metne göre şiirlerin sıralanışı ve nüsha farklarına göre bu yazma; PS, L ve TN nüshalarıyla benzerlik arz etmektedir. Çok güzel bir nestalik hatla yazılmıştır. İstinsah tarihi belli değildir. Müstensihî 'İyşî'dir. 'İyşî, aslen Heratlı olmakla birlikte meslek hayatının çoğunu Meşhed'de Sultan İbrahim Mirza'nın himayesinde geçirmiştir (Minorsky, 1959: 153-154). Hattatlığının yanı sıra iyi bir şairdir (Minorsky, 1959: 153-154). Gelibolulu Ali, onu Muhammed Kasım'ın öğrencilerinden biri diye takdim etmekle birlikte hocasından daha güzel yazdığını belirtir (1982: 78). Ayrıca Ali, eserini yazdığı sırada 'İyşî'nin hayatta ve Şah'ın himayesinde olduğunu duyduğunu söyler.

Gelibolulu Ali adını söylemese de ‘İyşî’yi himaye eden I. Abbas’tır. Şah Abbas, kendi himayesinde sanatını icra eden ‘İyşî’nin istinsah ettiği bu yazmayı 1022/1613’te Erdebil Tekkesi Kütüphanesi’ne vakfetmiştir. Nüshanın iç kapağında Safevî mührü ve mühürde “Vakf-ı âsitâne-i müteberreke-i safiyye-i Safeviyye 1022” ibaresi vardır. Şah Abbas’ın vakfettiği kitabın ilk sayfasında şu cümle yazılıdır: “*Vakf nümūd īn kitāb-rā kelb-i āsitān-ı ‘Alī bin Ebī Tālib - ‘aleyhi’s-selām- ‘Abbās es-Şafevī ber-āsitāne-i müteberrike-i Şāh Safī - ‘aleyhi’r-rahme- ki, her ki ḥāhed be-ḥāned meşrūt ān ki ez-āsitāne bīrūn nebered ve her ki bīrūn bered şerik-i ḥūn-ı ḥazret-i Īmām Hüseyin- ‘aleyhi’s-selām- būde bâşed*”. [Ali bin Ebu Talip (aleyhisselam) eşiğinin köpeği Abbas Safevi bu kitabı Şah Safî’nin (aleyirrahme) mübarek türbesine vakf etti ki isteyen -türbeden dışarı götürmemek şartıyla- okusun! Her kim (bu kitabı) dışarı götürürse, İmam Hüseyin’in (aleyhisselam) kanını dökenlerin ortağı olmuş olur].

Bu kargış, Şah I. Abbas tarafından Şeyh Safiyüddin türbesindeki kütüphaneye vakfedilen diğer kitapların üzerinde de görülmektedir (Özgüdenli, 2006: 383; 2008: 31-33).

4.7. Gülistan Sarayı Kütüphanesi 2194 (GS)

Gülistan nüshası nestalik hatla yazılmış, 133 varaktan oluşmaktadır. Serlevha ve derkenarlar tezhiplenmiştir. Şiirler arasında unvan kısımları vardır ve bu kısımlarda dua cümlelerine yer verilmiştir. Bu yazma, Zilhicce 1088 / Şubat 1678’de meşhur hattatlardan Ebu Turab el-İsfahanî (ö.1072 /1661-1662)’nin büyük oğlu Nureddin Muhammed el-İsfahanî (ö. 1094 / 1682-83) tarafından istinsah edilmiştir. Yazısı, tezhibi ve cildiyle gerçekten kitap sanatının bütün inceliklerini yansıtan bir nüshadır.

GS nüshası da PS, L, ŞR, M nüshaları gibi;

Eyledüm bünyād evvel ben de ez-nām-ı Hudā
Ol yaratmış sırr-ı merdānı ‘Alīyyü’l-Murtażā

beytiyle başlamaktadır. Yazmanın sonu ise

Ya İlähe’l- ‘âlemîn sen ğafûrsun
‘Alīm ü hem şekûr u hem şabûrsun

matlalı mesnevinin son beytiyle bitmektedir:

Ḥaṭāyī çoḡ ḥaṭāludur Ḥaṭāyī
Ḥaṭāyīden dirîġ itme ‘atāyī

En sonda da nüshanın müstensihi ve müzehhibinin ketebe kaydı yer almaktadır. CD kaydını temin ettiğim nüshanın tamir gördüğü ve tamir esnasında sayfaların siyak sibak ilişkisi dikkate alınmadan toplandığı anlaşılmaktadır. Nüshada reddade kaydı olmadığı için şiirlerin sıralanışında düzensizlik dikkati çekmektedir. Nüshanın mevcut hâliyle şiirlerin sırasını takip etmek ve şiir sayısını doğru tespit etmek

nerdeyse imkânsızdır. Fakat bu nüsha ile M nüshası şiirlerin sıralanışı, nüsha farklarındaki ortaklık bakımından çok benzemektedir. Baştan ilk 5 gazel aynı sırayı takip etmektedir. M nüshasında sonu elif (l) harfiyle biten 8 gazel GS nüshasında yoktur. Her iki nüshada da (ـ) harfiyle biten gazellerden itibaren sıralama aynıdır. M nüshasının son şiiri (353. şiir), 19 bendden oluşan bir mütekerrir murabba'dır. M nüshasında;

Ne yatarsın dur ey gâfil
Gör uşta şâh zühûr oldu
Adı bellü bahâdursın
Gör uşta şâh zühûr oldu (M 108a-109a)⁴

bendiyle başlayan bu murabba GS nüshasında 46 bentlidir (GS v 105a-107a). GS nüshasında bu murabbanın ardından diğer nüshalarda bulunmadığı hâlde *Nesîmî Dîvânı*'nın yazma nüshalarında yer alan başka bir mütekerrir murabba yer almaktadır.

Nûrına şaldı nazar ol hâlık-ı perverdigâr
Âba döndi derdüm ol hayretten oldu tārûmâr
Ol nûruñ kândiline yazmışdı der-rûz-ı şûmâr
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fekâr (GS 107a)

Bu şiirin ardından 108b'de "Kasid-i Şâh Hatâyî" serlevhası altında ikisi P ve TZ nüshalarında da bulunan üç mesneviye yer verilmiştir.

Be-nâm-ı Hudâvend-i hayy u kerîm
Kerîm ol tuvânâ be-zât-ı kâdim (P 82a; TZ 96b)

Bu şiir GS nüshasında 74 beyittir ve önemli nüsha farkları vardır.

Îlâhî resûl-ı emîn hakkı için
'Aliyy-i velî şâh-ı dîn hakkı için

Diğer nüshalarda bulunmayan bu şiirin ardından P (80b) ve TZ (120b) nüshalarında da bulunan;

Ya İlâhe'l- 'âlemîn sen gâfûrsun
'Alîm ü hem şekûr u hem şabûrsun (P 80b; TZ 120b)

matlı mesneviyle sona ermektedir (GS 112a-113a). GS nüshası toplam 349 şiir ihtiva etmektedir.

⁴ Murabbanın ilk dizesi vezin ve kafiye de gerektirdiği gibi "Dur ey gâfil ne yatarsın" biçiminde olmalıdır. Şiirin içeriği dikkate alındığında Şah İsmail'e ait olma ihtimali çok zayıftır.

4.8. Kütübhone-i Meclis-i Şura-yı Millî 4096 (TN)

Nüşanın başından 5 gazel ve sonundan 4 tuyug, sayfalar koptuğu için eksiktir. Dolayısıyla müstensihî ve istinsah tarihiyle ilgili kayıt içermemektedir. Nüşa dağılmış, mürettep divan oluşu dikkate alınmadan toplanmıştır. Sırtı kahverengi şemseli, salbekli, vişne rengi meşin ciltte her sayfada 12 satır ve iki sütun hâlinde yazılmış 70 varaktan oluşmaktadır. Şiirlerin unvan kısımları çerçeve içinde ve tezhiplidir.

Bu nüshada 219 gazel/kaside, 6 tuyug vardır. Şiirlerin sırlanışı ve nüsha farkları itibarıyla L ve PS nüshalarıyla ortak özellikleri dikkat çekmektedir. PS ve L nüshalarında “Gazeller” bölümünün ilk şiiri;

Eyledüm bünyâd evvel ben de ez-nâm-ı Hudâ
Ol yaratmış sırr-ı merdânı ‘Alîyyü’l-Murtażâ

matlı gazeldir. TN nüshası, PS ve L nüshalarında 6. sırada yer alan;

Gitdi ol dil-ber yanumdan yüz cefâ kaldı maña
Cevr bilmen kim belâ-yı muntehâ kaldı maña

matlı gazelle başlamaktadır. Her üç nüshada da şiirlerin sıralanışında benzerlikler vardır.

L ve PS nüshalarında 123, TN nüshasında 118. sırada bulunan;

Yâr aydur gün hânsıdur didüm cemâlündür senün
Ay dağı şol tal’at-ı ferhunde-fâlündür senün

matlı gazele kadar şiirlerin sıralanışı aynıdır. Bu gazelin son iki beyti L nüshasında yoktur. Bu gazelden sonra bile PS ve TN nüshalarında şiirlerin sıralanışı ilkinde 148, ikincisinde 143. sırada yer alan;

Uş yine güller açıldı hâra söylen gelmesün
Şoĥbet-i ĥâşdur bugün âğyâra söylen gelmesün

matlı gazele kadar paralellik göstermektedir. TN nüshasına PS nüshasında bulunmayan üç gazel eklenmiş ve böylece aradaki sayı farkı ikiye inerek benzer sıra takip edilmiştir. TN nüshasında sonu (ج) ve (ج) ile biten şiirlerin bulunduğu kısımda bir yaprağın eksik olduğu, L ve PS nüshasında bulunan bir gazelin [Yüzün gördüm senün ey yâr-ı meh-rû] makta beytinin; üçünün ise [Kılur ġamzen cefâlar dürlü dürlü // Men ol mest-i likâyam geldim imdi // Sırr-ı ‘ışkuñdan şehâ her kim ki âğâh olmadı] tam metninin bulunmamasından bellidir.

PS, TN nüshaları arasındaki ilişkiyi gösteren bir başka husus şudur. PS ve TN nüshalarında bulunmayan;

Ey ki ser- hoşdur dü- çeşmün leblerün peymānedür
Ol sebebdan ‘aşıkun dāyim yiri mey- hānedür

matlalı gazele L nüshasında sonu “r” ile biten şiirler arasında olması gerekirken revî harfi ve redifi değişmeksizin “nun” ile biten şiirlerin sonunda yer verilmiştir. Bu durumu, üç nüshanın benzerliklerini destekleyici bir ipucu olarak değerlendirebiliriz.

PS, L, TN nüshalarının ortak özelliklerinden biri de;

Ey dudağun şehd ü şekkerdür siyeh hālün meges
Olmasun ‘ışkun dan ayru tende cānum bir nefes

matlalı gazelin 3. ve 4. beyitlerinin ikinci mısralarının takdim tehirle sıralanmış olmasıdır. L nüshasında sah kaydı vardır.

4.9. Taşkent İlimler Akademisi Şarkşinashık Enstitüsü, 1340/1032 (T1)

Bir mecmuanın içinde bulunan bu nüsha, Hive hanlarından Muhammed Rahim Bahadır Han’ın (1864-1910) emriyle 1325/1907-1908 yılında Molla Muhammed Yakup tarafından istinsah edilmiştir. Bu yazmadaki gazeller ve tuyuglar, 942/1535 yılında Mahmud Nişapurî (ö. 972/1564) tarafından nestalik hatla istinsah edilen nüshayla aynı sırayı takip etmekle beraber ondaki mükerrer üç gazele ilave olarak bu nüshada aşağıda matla beyitleri verilen şiirler de yinelenmiştir.

Ey şanem niçün senün va ‘dün hılāf olmuş durur
Mihrün az olmuş velî kahrün güzāf olmuş durur (81/83)

Ey şanem ‘ışkun da her dem bu gönül bīmārdur
Öyle kim bülbül dağı bā- ‘ışk-ı gülden zārdur (82/84)

Bu nüshada Nişapurî yazmasının başında bulunan tamamen dinî içerikli 15 şiire yer verilmemiş, doğrudan gazellerle başlanmıştır. Mükerrer şiirleri dâhil etmediğimiz takdirde nüshada 246 şiir vardır. Müstensihinin dikkatsizliğinden veya tasarrufundan kaynaklanan bazı eksikliklerin dışında iki yazma arasında önemli farklılık yoktur. Bunlar da bir gazelin matla beytinin atlanmış olması, 7 beyitli bir şiirin (79) sadece dört beytinin yazılması gibi küçük farklılıklardır. Öte yandan Nişapurî nüshasının bazı yaprakları muhtemelen koptuğu için (ك) harfiyle sonlanan gazelleri (ikisinin yarısı ve altı gazelin tam metni) ihtiva ettiğinden ötürü kaynak olma hüviyetine sahiptir.

4.10. İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 226/2 (OE)

İlk defa M. Fatih Köksal'ın tanıttığı bu nüsha (Köksal 2012: 39-83), 50 varak olup içinde bulunduğu yazmanın 61b-111b sayfaları arasında yer almaktadır. Sırtı açık kahverengi meşin, çiçek desenli mavi ebru kaplı mukavva cilt içinde, krem renkli aharlı kâğıda başlıklar ve mahlaslar kırmızı olmak üzere rika-nesih karışımı hatla yazılmıştır. Her sayfada 21 satır ve çift sütun üzerine yazılan nüshanın derkenarlarında yer yer yapılan tashihler dikkat çekmektedir. Kafiye harflerinin kırmızı başlıklarla belirtilmesi dolayısıyla ilk bakışta mürettep bir divan izlenimi uyandırır da buna uyulmadığı fark edilmektedir. Aruz ve heceyle yazılan şiirler bir sıra gözetilmeden karışık olarak yer almıştır. 103a-107a arasında *Nasihatname* vardır. Bu nüshada aruzla yazılmış 108 (80 gazel, 3 murabba, 20 tuyuğ, 2 müfred, “Münacat” başlıklı 34 beyitli 1 mesnevi, 2 terci-bend), heceyle yazılmış 69 olmak üzere toplam 177 adet manzume mevcuttur (Köksal, 2012: 44).

Nüsha 108b’de şu müfredle sona ermektedir:

Her kim Hâtâyîmi ziyâde yâd ider
Kurtulur derd ü belâdan Hâk anı âzâd ider

109b’den itibaren tekrar 8 adet manzume eklenmiştir. Bu nüshadaki bazı şiirler Sadeddin Nüzhet neşrinde yoktur. Diğer nüshalarla ciddi farklar içermektedir. Müstensih istinsah ettiği metni başka nüsha veya nüshalarla karşılaştırmış, derkenarlarda sah kayıtları düşmüştür. Bunlara ilave olarak vezin problemi olan yerleri ve anlaşılması zor mısraları Osmanlı söyleyişine uyarlayıp bazen daha kusursuz söyleyişler elde etmiştir.

4.11. Berlin Kütüphanesi Doğu Elyazmaları 259 (B)

Müstensihinin “sefine” olarak nitelendirdiği oldukça hacimli mecmuanın esas omurgasını Şeh-nâme oluşturmaktadır. Hâfız, Tâlib, Baba Figânî, Sâib ve Şâhî’nin Farsça şiirlerinin yanı sıra Ali Şir Nevâyî, Fuzûlî, Bâkî ve Hatâyî’nin Türkçe şiirleri de aynı sefinede yer almaktadır. 1077/1666 yılında Davud Beğ tarafından istinsah edilen “sefine”de, 386-420 varakları arasında Hatâyî’nin 33 şiiri bulunmaktadır. Şiirlerde nüsha farkları çok fazladır.

5. Sonuç

Yukarıda tanıtılan nüshalardan ilki, hem Şah İsmail hayattayken istinsah edilmiş olmasından hem de hat ve tezhibindeki olağanüstü güzellikten ötürü önemlidir. Şevket Rado ve Gülpaygâni nüshaları ise diğer nüshalarda bulunmayan şiirleri içermektedir. Ayrıca bu nüshalar sadece Azizağa Memmedov’un kullandığı, diğer araştırmacıların görmüş gibi yaptıkları Mezar-ı Şerif nüshasıyla aynı koldan üretilmiş yazmalardır. Dolayısıyla Azizağa Memmedov’un tek nüshaya dayalı olarak neşrettiği

şiiirleri karşılaştıırabileceğimiz bu iki nüsha, önceki neşirlerdeki metinlerde görülen eksiklikler ve tutarsızlıkları gidermek açısından da işlevseldir.

Tahran Milli Müze Kütüphanesindeki yazma ile Gülistan Sarayında bulunan nüsha ise birkaç bakımdan önemlidir. Öncelikle her iki nüshada daha önceki neşirlerde kullanılan bazı nüshalarla akrabadır. İlki Londra, Paris ve Kütübhan-e-i Meclis-i Şurayı Milli nüshalarıyla benzerlikleri olan nüshadır. İkincisinin ise Kum Mescid-i Azam nüshasıyla benzerlikleri çoktur. Bu iki nüsha Sultan el-Kurrai nüshasından başka nüshalarda bulunmayan şiiirleri içermektedir. Tahran Milli Müze Kütüphanesindeki nüsha ile Gülistan Sarayı nüshasının en önemli özelliğii ise her ikisinin de çok ünlü hattatlar tarafından istinsah edilmiş olmasıdır. Biri Şah Abbas (1587-1629) döneminin, ikincisi ise Şah Süleyman (1666-1694) döneminin en gözde hattatları tarafından istinsah edilmiştir. Daha çok sözlü geleneğii propagandacı bir temsilcisi gibi algılanan Şah İsmail'in şiiirlerinin, Safevi sarayı tarafından himaye edilen 'İyşii ve Nureddin İsfahanî gibi seçkin hattatlar tarafından istinsah edilmiş olması ilgi çekicidir.

Taşkent İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsünde bulunan nüsha 20. yüzyılın başında istinsah edilmiş olmakla birlikte istinsah tarihi bilenen en eski tarihli nüsha olarak kabul edilen Taşkent nüshasından kopya edildiğii için "çekirdek grup"u teşkil eden şiiirleri içermektedir. Bu iki nüshanın örneklendirdiğii durum, tenkitli metin çalışmalarında başka ölçütlere bakmaksızın muahhar nüshaları gözden çıkarmanın doğru olmayacağını telkin etmektedir.

Kullanılmayan diğier yazmalar ise Şah İsmail'in eserlerinin üretim biçimleri, okunduğuu muhitler, nüshalar arasındaki akrabalık ilişkilerine dair ihtiva ettikleri veriler bakımından göz ardii edilmemesi gereken yazmalardır. Dolayısıyla bu nüshalar da dikkate alınarak *Hatâyî Dîvânı*'nın tenkitli metni hazırlandığında mevcut neşirlerdeki yanlışların düzeltilmesi, eksikliklerin giderilmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca Hatâyî'nin daha önce yayımlanmamış şiiirleri tespit edilerek daha tutarlı bir metin ortaya çıkacaktır. Böylece Şah İsmail'in şairliğine ve şiiirlerinin içeriğine dair yapılacak yorum ve değerlendirmeler de daha sağlam bir zemin üzerinde inşa edilecektir.

Kaynakça

- Araslı, Hamid (1946). *Şah İsmâil Hatâyî*. Bakü: Azerbaycan İran İle Medeni Alaka Cemiyetinin Neşriyatı.
- Arslanoğlu, İbrahim (1992). *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Barnett, Lionel David (1933). "An Illustrated Dîvân of KHatâ'î". *The British Museum Quarterly*, Volume 8, No: 1: pp. 13.
- Beyani, Mehdi (1345). *Ahvâl u Âsar-ı Hoş-nüvisân*. Tahran: Şahenşehi.
- Birdoğan, Nejat (1991). *Şah İsmail Hatai*. İstanbul: Cem Yayınları.

- Cavanşir, Babek-Ekber N. Necef (2006). *Şah İsmail Hatâi Külliyyatı*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ceyhan, Âdem (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeler*. Ankara: Öncü Kitap.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1956). *Hatâyî Divânı-Şah İsmail-i Safevi, Edebi Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitabevi Yayınları.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (1965). *Divan-ı Türkî-i Zafer*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Fahrî-i Herevî (1345). *Tezkîre-i Ravzatü's-selâtin*. Haz. Hayyampûr, Tebriz: İntişarat-ı Müessesesi-i Tarih u Ferheng-i İran.
- Gandjei, Tourkhan (1959). *Il Canzoniere Di Sâh Ismâ'îl Hatâ'î*. Napoli: Istituto Universitario Orientale.
- Gandjei, Tourkhan (1986). "A Note on and Illustrated Ms of Shâh Ismâ'îl". *Turcica* 18: 159-64.
- Hüseynî, Mir Salih (1380/2002). *Divân-ı Şah İsmail Safevi*. Tebriz: Hemvatan.
- İpekten, Halûk (1974). *Karamanlı Nizâmî-Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İsmailzade, Mirza Resul (1380/2002). *Şah İsmail Safevi Külliyyatı*. Tahran: Alhuda Neşriyat.
- . *Resul* (1382/2004). *Şah İsmail Safevi Külliyyatı*. Tahran: Alhuda Neşriyat.
- Köksal, M. Fatih (2012). "Hatâyî'nin Yayınlanmış Divanlarında Bulunmayan Şiirleri". *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 3: 39-83.
- Macit, Muhsin (2016). "Hatâyî'nin Yayınlanmamış Gazelleri". *Türklük Bilimi Araştırmaları (Journal of Turkology Research)* 39: 115-153.
- . (2017). "Şah İsmail Ahmed Paşa Divanı'nı Okudu mu?" *bilig* 80 (Kış): 265-278.
- Mélikof, Irène (1976). "Hatâyî". *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Bildirileri*, 27-29 Ekim 1975, Konya. Ankara: Güven Matbaası. 315-318.
- Memmedov, Azizağa (1961). *Şah İsmail Hatai*. Bakü: Azerbaycan Uşak ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı.
- . *Azizağa* (1966). *Şah İsmail Hatai Eserleri-I*. Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı.
- Minorsky, Vladimir Fedorovich (1959). *Calligraphers And Painters*. Washington: Smithsonian Institution.
- Özgüdenli, Osman G. (2008). "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVII/43: 1-75.

- Seferli, Eliyar- Halil Yusufov (1988). *Şah İsmail Hatâyî- Geçme Namerd Köprüsünden*. Bakü: Yazıcı.
- Selman Mümtaz (1923). “Azerbaycan Şairleri-3: Şah Hatâyî-1”. *Maarif ve Medeniyet* 3: 30-33.
- . (1923). “Azerbaycan Şairleri-3: Şah Hatâyî-2”. *Maarif ve Medeniyet* 5-6: 30-33.
- . (1923). “Azerbaycan Şairleri-3: Şah Hatâyî-3”. *Maarif ve Medeniyet* 8-9: 10-16.
- . (1923). “Azerbaycan Şairleri-3: Şah Hatâyî-4”. *Maarif ve Medeniyet* 10: 12-16.
- . (1923). “Azerbaycan Şairleri-3: Şah Hatâyî”. *Maarif ve Medeniyet* 11: 11-14.
- Şahin, Şah Hüseyin (2011). *Hatâyî Divânı ve Diğer Hatâyî Şiirleri*. Ankara: Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Thackston, Wheeler (1988). “The Diwan of Khata’i: Pictures for the Poetry Shah Isma’il”. *Asian Art* 1, Number 4 (Fall): 37-63.
- Titly N. M. (1981). *Miniatures from Turkish Manuscripts: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and British Museum*. London.